

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՅՈՒՅՆԱԿ ՀԱՅԵՐԷՆ ՉԵՌԱԳՐԱԾ Ս. ՆՇԱՆԻ
ՎԵՆՈՒՅ Ի ՍԵՐԱՍՏԻՅԵ

Սերաստիայի հայերէն ձեռագիրներու ցուցակը շատ համառօտիւ տուած է առաջին անգամ Գ. Վ. Սրուանձտեանց՝ Թորոս Աղբար. Ա (Կ. Պոլիս 1879) էջ 183—200, ուր յիշատակուած է իբր 90 ձեռագրաց գոյութիւնը՝ դիտողութեամբս թէ «Սեւաստու մէջ բազմաթիւ են ձեռագիրները, բայց մէք մեր տեսածներու ցանկը եւ յիշատակներն միայն կը դնենք այս տեղ»։ Ասոնց մասին ակնարկութիւն ըրած է Նաեւ Պ. Վ. Նաթանեան՝ Տեղեկագիր ընդհանուր վիճակին Սերաստիոյ, Կ. Պոլիս, 1877, էջ 100—106։

Բայց այն «բազմաթիւ» ձեռագիրներու խնամքով հաւաքում մը եւ գիտական ձեւով ցուցակագրութիւն մը չէր կատարուած մինչեւ այսօր, ինչ որ կու տայ այժմ Թորգոմ եպիսկոպոս Գ. շակեան, Սերաստիոյ շախկին եւ եգիպտոսի այժմեան սրբազան Առաջնորդը։

Այս ցուցակը կազմուած է յընթաց 1908—1913 տարիներու։ Թէեւ կը կրէ այն «ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Ս. Նշանի վանոցի Սերաստիայ», բայց կը պարունակէ Նաեւ Նուցի Սերաստիայ, բայց կը պարունակէ Նաեւ շրջակայ վանորէից մէջ գտնուած ձեռագրերը, թէեւ ոչ լրիւ, որոնք ապա մասամբ տեղափոխուած են ի Ս. Նշան։

Ս. Նշանի ձեռագրաց հաւաքման մասին կը հաղորդէ ինձ Թորգոմ Սրբազան հետեւեալ ծանօթութիւնները (Նամակ 3 Մարտ 1922)։
«Մեծագոյն մասը գտած եմ Ս. Նշան վանոց Մատենադարանին մէջ, զորոնք իմ հոն գտնուելէն յառաջ վերջին անգամ ամփոփեւ էր Գարեգինի մեր Միաբաններէն Սերաստացի Տ. Սափաթի մեր Միաբաններէն Սերաստացի Տ. Օտապաշեան, որ ատեն մը իմ Նախորդի Ս. Պետրոս արքեպիսկոպոսի օգնական էր։ Թէեւ հաւաքման կազմուելու մասին որ եւ է յիշատակ չկար հոն, բայց կը կարծեմ թէ այդ մասին մեծ ջանք պէտք է ունեցած ըլլալ Ս. Յովհաննէս եպիսկոպոս Սերաստացի որ առաջնորդ էր վիճակին եւ վանահայր Ս. Նշանի, Ս. Գրոց եւ ազգային ուսմամբ մշակուած միտք մը։ Այս հաւաքման վրայ ես յետոյ աւելցուցի իմ Նախորդի Ս. Պետրոս արքեպիսկոպոս Թահադեանի սեփական քանի մը ձեռագիրները եւ Աղտուց գիւղի Ս. Հրեշտակապետ վանաց (Սե-

րաստիոյ վիճակին մէջ) եւ Սերաստիոյ քաղաքի Ս. Սարգիս Եկեղեցւոյ մէջ պահուած ձեռագիրները։

Իմ սրամագրութեանս տակ ունիմ 283 ձեռագրաց ցուցակը։ Այս ձեռագիրները այժմ գոյութիւն չունին Ս. Նշանի վանքին մէջ։ Անոնք 1915ի Սերաստիոյ հայ բնակչութեան տարագրութեան ժամանակ ցրուեցան կամ ի սպառ ոչնչացան բարբարոս թուրքերէն։ Ինչ ինչ բեկորներ միայն — ինչպէս կը հաւատտէ ինձ Պր. Սիրունի, հասած են Կ. Պոլիս, զորոնք Հայ Արուեստի Տունը ձեռք բերած է մեծագին եւ այսպէս փրկած կարուստէն։ Անշուշտ մաս մ'ալ անցած են օտար ձեռքեր, որոնք յերեւան պիտի գան ապագային։

Չունարկելով հրատարկել այս ցուցակը, մեր փափագն է ներկայացնել գիտութեան ձեռագիրներուս գոնէ երրեքին գոյութիւնը՝ առաջնորդող մտքին եւ յաւեժնական Նախատիւնը հայտնեցող մտքին եւ յաւեժնական Նախատիւնը թուրք ժողովորդեան, որ դարերէ ի վեր միայն կը քանդէ կ'աւերէ արեւելքի քաղաքակրթութիւնը։

Թորգոմ Սրբազան կազմած է իւր ցուցակը հինգ հատորի մէջ մեծ բարեխղճութեամբ եւ գիտական հասկացողութեամբ։ Գրեթէ անփոփոխ պահուած է իր նկարագրութիւնը։ Հարկ համարեցանք մանր փոփոխումներ մուծանել այն տեղեր, ուր ընդարձակ մանրամասնութիւններ հաղորդուած են ինչ ինչ ձեռագիրներու բոհականութեանց մասին, որոնք այժմ ծանօթ վանդակութեանց մասին, որոնք այժմ ծանօթ են այլուստ։ Փոփոխեցինք Նաեւ ձեռագրաց դասաւորութիւնը. ցուցակագիրը կատարած է իւր աշխատութիւնը այն կարգաւ, ինչպէս տեսած է ձեռագիրները. որովհետեւ ներկայիս գոյուլ է ձեռագիրները, լաւագոյն համարեցանք թիւն չունի այս կարգը, լաւագոյն համարեցանք համախմբել զանոնք ըստ նիւթի, սկիզբն ընելով Աստուածաշունչէն։

Հ. Ն. Ա.

1.

Ա Ս Տ Ո Ւ Ա Յ Ա Շ Ո Ւ Ն Չ

Թ-2Ե = 1636:

Թուիլթ.Ք. 582. էջ 1163 (= 1106րդ էջը կրկնուած)։ — Մեծոռնիքի՝ 26×19×9 մմ.։ — Գրոնթիքի՝ երկսին։ — ՏՈՂ.Ք. 51 սինակը։ — Նիոթ՝ մագաղաթ։ — ԿԱԶՄ՝ կաշեպատ փայտ. առաջին կողքին վրայ խաչադրոշմ, իսկ վերջինին՝ ինչպէս Նաեւ կրօնքի

ծածկոյթին վրայ զարդարուն տոնուածքներ. ճարմանդ երկններն ինկած են, բայց կը մասն արծաթի երեք արմատներն ու երեք կոծկիչ բնականները: — ՀԱՆԳԱՄԱՆՔԻ լաւ պահուած: — ՄԱՆԳԱՆԹԵԼԵՑ ՊԼԱՅՊԱՆԵՆԻՍ սկիզբը երկու թերթ, որոնց միոյն շրջ էջին վրայ կը ներկայացուի Յիսուսի պատկերը, իսկ միւսին երկու էջերուն վրայ կայ Մարկոսի աւետարանին սկիզբէն մինչեւ Տրդ Նամարը, մեջին մեսրոպեան երկաթագրով: Վերջը կան նմանապէս մագաղաթի երեք թերթեր, որոնց առաջինին երկրորդ էջը ամբողջովին գրաւուած է Լուկաս աւետարանի արուեստակերտ այլ գունաթափ նկարով. երկրորդ թերթին երկրորդ էջը նոյնպէս Յովնանի աւետարանի պատկերովը. իսկ երրորդ թերթին երկու էջերուն վրայ կը կարդացուի Յովնանի աւետարանին Ա. 1-13 համարները, մեջին մեսրոպեան երկաթագրով: — Գիր փոքր բոլորգիր: — ՍԿԶԻՆՏԵԼՈՒԴ Գիրքն սկիզբն ընդհանրապէս փառագիր, իսկ զուգահեռ սկիզբն գեղեցիկ զարդատուներ: Աւետարաններու առաջին գիրքը եղեկէն խորհրդապատկերներ են. Հին կտակարանի մէջ ամէն տուն, իսկ նորին մէջ մէն մի համար կարմրադեղ երկաթագրերով կը սկսին: — ՎԵՐՆԱԳԻՐՔ — ընդհանրապէս կարմիր թանաքով եւ յաճախ մանր երկաթագիր եւ երբեմն զարդագիր: — ԽՈՐԱՆՔ Նոր կտակարանի սկիզբը (էջ 886-903) տասը խորաններ, որոնք իրենց զարդարանքներով ու բովանդակած ցուցակներով եւն անթերի ընդօրինակութիւնն են 1262ին գրուած աւետարանի խորաններուն (անս նոյնը), թէեւ արուեստի անհաւասար ներդրումով: — ԿԻՍՏԱՆՈՐԱՆՔ են հետեւեալներն, Ա. էջ 3. Երբ պահպանակ դրուած մագաղաթի երկրորդ թերթին ա. երեսին վերնակողմը նկարուած է մութ գոյներով կիսախորան մը, ամբողջովին մեջանցիկ տեքստագրով: Ետախորշ ծոցին վերնամասը ձեւացուած է կանացի դէմք մը, որուն ներքեւ կայ ծաղկէփունջ մը, շուրջը երկու կարասներով. կիսախորանին վերեւը կան երկու սիրամարգ, ծաղկակիր թաղարի մը երկու կողմը: Բ. էջ 13. Ծննդոց գրքի ա. երեսի վերնակէսին վրայ կայ ոսկի յատակի կիտուածանկարուած կիսախորան մը, վրան առիւծի մը, նշնիկի մը եւ թաղարի մը զարդերով, իսկ ծոցը թագաւորան շքեղագրով մը: — Գ. էջ 575. Սաղմոսի սկիզբը, շարախառնեալ շուշանածեւերէ կազմուած գունագեղ կիսախորան մը, վրան երկու երկայնատուն թռչուններով: Դ. էջ 907. Մատթ. աւետարանի սկիզբը, շարախառնեալ ոտածեւերէ եւ երկու մատնադէմ առիւծներէ կազմուած կիսախորան մը, ի ծոցին ընթացող թեւաւոր ցու մը, առաջակողմի մէկ ոտքովը աւետարան մը բռնած: Զ. էջ 983. Յովն. աւետարանի սկիզբը, շարախառնեալ խաչածեւերէ կազմուած կիսախորան մը, ի ծոցին ունենալով թռչող արծիւ մը կտուցով աւետարան մը բռնած: Ը. էջ 1032. պարզ կիսախորան մը հոռմայեցոց թուղթին սկիզբը: Ը. էջ 1105. Նոյնպիսի մը Գործք առաքելոցի սկիզբը, վրան որսական մը կը խաճատէ քարայծ մը, մօտը կայ երկհեղաշար ուրիշ գազան մը. կիսախորանին ծայրն կայ նոյնպէս սիրուն քարայծ մը: Թ. էջ 1152. Վերջին պահպանակի մագաղաթին վրայ Յովն. աւետարանի սկզբնաւորական կիսախորան մը, Յրդ էջին վրայ գրուածին համանման, ձեւով եւ արուեստով: — ԼՈՒ. ՍԼՆՑԱՆԻՐՔ շքեղ են ծննդոց գրքի սկիզբը, ինչպէս նաեւ չորս աւետարաններէ իւրաքանչիւրին, Պօղոսի առաքելական թուղթերու խումբին եւ Գործք առաքելոցին սկիզբը նկարուածները. մանր բայց սիրուն լուսանցազարդեր կան մէն մի աստուածաշնչական գրքի առջեւ. ինչպէս նաեւ ամբողջ Սաղմոսին բոլոր գլուխներուն, Սիրաքի առաջիններուն, Եսայիի մարգարէութեան,

Դանիէլի եւ Եզեկիէլի մարգարէութեանց գլուխներէն շատին առջեւ նկարուածները: Նոր կտակարանի մէջ միայն աւետարաններն են որ մէն մի գլուխի առջեւ ալ ունի մի մի լուսանցազարդ, իսկ առաքելական թղթոց եւ միւս գրքերու գլուխներուն առջեւ ցանցաաւար-միայն: — ՄԱՆԻՐԱԿԼԻՐՔ Երկու-տասան փոքր մարգարէներու ինչպէս նաեւ Ա. եւ Բ. թագաւորութեանց, Դանիէլի, Երեմիայի եւ Եզեկիէլի գիրքերուն սկիզբի լուսանցազարդներ միաժամանակ մարդկային կիսանմանայ մանրանկարներ են, որոնք կը ներկայացնեն մարգարէական դէմքեր, զանազան խորհրդանշանական կերպերով: Միւս նկարներն եւ մանրանկարներն են հետեւեալը, Ա. էջ 2 ամբողջովին գրաւուած է Յիսուսի հասակաւոր պատկերովը: Յիսուս կանգնած է արկղի մը վրայ, որ թերեւս հին ուխտը կը ներկայացնէ, ձեռքն ունի աւետարան մը, գլխուն շուրջը կայ խաչագոյն լուսապսակ մը, երկու կողմը գրուած են **IC XC. SV. RV.** պատկերն է ամէն մասամբ գունաթափ: Բ. էջ 12 ամբողջ կը գրաւուի Մովսէսի նկարովը: որ երկնքէն երկնցող ձեռքէ մը կ'ընդունի յայտնութիւնը. տեսարանն է մէկ կողմը աշխարհի նախապագայ մական վիճակը, միւս կողմը ծածկէն ու ծակաւոր շէնքի մը, որ թերեւս կը ներկայացնէ տապաւնակը: Գոյներն են վառ, յատկաւ կը ներկայացնէ ուշուրբ: Գ. էջ 574. Բ. սիւնակին վերնամասը նկարուած է նոյն ոճով, Դանիթ թագաւոր գահաւորակի վրայ բազմած, լուսապսակեալ դէմքով, Սաղմոսարան ի ձեռքն, քովը դրուած աւելի մը: Դ. էջ 523. Նոյնպէս, Սողոմոն գահու վրայ բազմած: Ե. էջ 906. ամբողջովին գրաւուած Մատթ. թէոս աւետարանիւր ներկայացնող պատկերով մը, որ անթերի նմանահանութիւնն է 1262ի գրազարէն միայն թէ աղքատ ներկատարրով եւ անարուեստ ոճով: Զ. էջ 934. պատկեր Մարկոս աւետարանի, նոյնպէս ընդօրինակութիւն: Ը. էջ 952. Նոյնպէս պատկեր Լուկաս աւետարանի, հոս աւելի է միայն թէոփիլոսի դէմքը, որ Լուկասէն կ'ընդունի աւետարանը: Ը. էջ 982. Նոյնպէս պատկեր Յովն. աւետարանի: Թ. էջ 1159. Երբ պահպանակ դրուած մագաղաթի մը ամբողջ երկրորդ էջը գրաւուած է սիրուն բայց դժբախտաբար գունաթափ նկարով մը, ուր կը ներկայացուի Լուկաս աւետարանի շքեղ սրահի մը մէջ, աթոռի վրայ բազմած, առջեւ գրակալ, մօտը սեղան եւ կաղնիաւոր եւն: Ժ. էջ 1161. Յաջորդ մագաղաթին վրայ նոյնպէս կը ներկայացուի Յովն. աւետարանի (եւ Պր. խորանի) պատկերը, նոյնպէս գունաթափ: — ԴԱՏԱՐԻ ԹՈՒՆԻՐՔ Երկու, էջ 5-6 եւ 1154-1155 դատարկ են նաեւ 6, 7, 888, 892, 893, 896, 897, 900, 901, 1156, 1158 էջերը: — ԺԱՄԱՆԵՆԻՍ ԴՆՆ (— 1636) յուլիս 25 ԲԶ. — ԴՆՆ (— 1640), Օգոստոսի 29: — ԳՐԻԶՔ Բարաղաւ ջահընկալ Սեբաստացի: — ԺԱՂԿՈՂՔ Նոյն ինքն գրիչը: — ԿԱԶՄՈՂՔ (— 421) եւ աշխատող ի վրայ մագաղաթին) Կարապետ ջահընկալ առանցի, Յովնանի եւ միւս Կարապետ: — ՏԵՂԻՔ Ի զուռն Ս. Սարգիս եւ Ս. Աստուածածին Եկեղեցւոյ Սեբաստիոյ: — ՍՏԱՅՈՂՔ Ներսէս վարդապետ (որ 1637ին առաջնորդ է Սեբաստիոյ եւ 1648ին Կաթողիկոս Սոյ, † 1652ին): — ԿՆԻՔՔՔՔ Գետրոս եպիսկոպոս առաջնորդ Սեբաստիոյ, երկիցս յէջն 8, մէմէյի անգամ յէջն 79, 889 եւ 1152

Մատենա է Աստուածաշունչ գիրք
Հին եւ Նոր կտակարանաց: Յընդհանուր
էր համապատասխանէ վեներիկի Միթիարեան
Մատենադարանի Թ. 1 Աստուածաշունչի հետ,
նոյն նախադրութիւններով եւ յաւելուածական

ոտանաւորներով (Հմմտ. Սարգիսեան՝ Յուցակ, Ա, էջ 1—19): Կը տարբերի անկէ տեղ տեղ զասաւորութեան մէջ. հոս աւելի է նաեւ Սիւրաբ: Մեր ցուցակագրութեան ժամանակ կը բաւականանանք յառաջ բերել միայն մէն մի գրքի անունը եւ իջածութեամբ, առանց մանրամասնութեանց մէջ մտնելու:

Բովանդակութիւնն է.

1. Ժնունդը (էջ 9—50):

2. Իբրեւ շարունակութիւն Ծննդոց գրքին կը յաջորդէ՝ «Գիրք Մնացորդաց» (էջ 50—73), այն է «Կտակէ թ. Նահապետաց»: Սոյն կտակներուս մէջ ուրեք ուրեք բաց թողուած են բառերու տեղեր, հաւանաբար օրինակին մէջ սոյն բառերս անընթեռնի եղած ըլլալուն:

3. Եւք (էջ 74—112): Ի կատարածին կայ տաղաչափեալ հատուածս. «Տէր որ ի տիպ մեծ փրկութեանս որ ի վերջոյ» (Հմմտ. Մատեւ ադարան, էջ 130):

4. Ղեւտական (էջ 113—140). վերջը՝ «Քրիստոս փրկիչ Աստուածըդ բան...» (Հմմտ. Մատեւ ադարան, էջ 130):

5. Թիւք (էջ 140—176). վերջը՝ «Զորոյ թուոցըս մատենի» (= Մատ., էջ 131):

6. Երկրորդումն աւրինաց (էջ 177—208). վերջը՝ «Զարհուրիմ ի քոց փառաց...» (= Մատ., էջ 132):

7. Գիրք Յսուայ որդւոյ Նաւեայ (էջ 209—232). ծայրը՝ «Որ ես փրկիչ զամենագործ» (= Մատ., էջ 133):

8. Դատաւորք (էջ 233—254). ծայրը՝ «Փրկիչ անուն եւ դատաւոր» (= Մատ., էջ 133):

9. Հոռութ (էջ 255—257). ծայրը՝ «Կինս այս Հոռութ» (= Մատ., էջ 133):

10. Ա. թագաւորութիւնք (էջ 258—288): Կը կանխէ՝ նախադրութիւնէն յառաջ՝ «Յառաջաբան նախակարգեալ թագաւորութեանց. վասն ի յերկուս գիրս առ ի շեբբայ-եցւոց զպատմութիւնսն բաժանելոյ» (Հմմտ. Հ. Ա. Վարդանեանի հրատարակութիւնը, Ղեւնա 1920):

11. Բ.—Գ. թագաւորութիւնք (էջ 289—366). Ծայրը՝ «Թագաւորք աստուածածանք...» (= Մատ., էջ 136):

12. Ա.—Բ. Մնացորդք (էջ 366—419):

13. Ա.—Բ. Եզր (էջ 419—441):

14. Նէեմի, Եսթեր, Յուդիթ, Տովթիթ, Ա.—Գ. Մակարայեցիք (էջ 441—550):

Ա.—Գ. Մակարայեցիք (էջ 441—550):

15. Յուլիանեայ եպիսկոպոսի Աղեկաւնացւոյ (յառաջաբան Յորայ). «Նշանակէ գիրք երանելոյս Յորայ...» (էջ 551—552): Կը յաջորդէ Յոր (էջ 551—572):

16. Սաղմոս, Առակք, Ժողովող, Երգ երգոց, Իմաստութիւն (էջ 572—667): Իմաստութեան գրոց ծայրը կան Ն. Շնորհալոյ տաղերը այս գրքերու վրայ՝ Բան յիշատակի տառիս գծողի, աւրինակի տէր Ներսէսի, յորմէ այս տառ գծագրի. «Աստուածեղէն հոգւովն ի սմա, խաղաղութիւն անուն արքա...» Հմմտ. Ն. Շնորհալոյ Բանք չափաւ. Ղեւնա. 1830, էջ 351—353, 354—355, 356—358, 359—361:

17. Սիրաք (էջ 669—684): Բողոքովն տարբեր թարգմանութիւն քան Բագրատունւոյ հրատարակած Աստուածաշունչի օրինակը:

18. Եսայի, Ովսէէ, Ամովս, Միքիա, Յովէլ, Արդիւ, Յովնան, Նաոււմ, Ամբակում, Սոփոնիա, Անգիա, Զաքարիա, Մաղաքիա, Երեմիա, Բաբուլ, Ողբք Երեմիայի, Դանիէլ, Տեսիլ Դանիէլի եօթներորդի, Եզեկիէլ, Մահք Մարգարէից (683—906): Բարութի Ողբին ծայրը՝ «Կատարեցաւ մարգարէութիւն Երեմիայի առն Աստուծոյ. ընդ նմին եւ բանք մարգարէութեան թղթոյն Բարութայ պաշտաւենային Երեմիայի, հանգերձ ողբովքն Երեմիայի մարգարէի ի վերայ երուսաղէմի եւ Սիոնի, յաւերածի նոցա»: Իսկ Դանիէլի մարգարէութեան սկիզբը կայ Շուշանի պատմութեան գլուխը:

19. Աւետարանք՝ Մատթէոսի, Մարկոսի, Ղուկասու, Յովհաննու, Յայտնութիւն Յովհաննու, Հանգիստ Յովհաննու (էջ 907—1019): — Շնացեալ կնոջ պատմութիւնը դրուած է Յովհաննու Աւետարանին ծայրը:

20. Թուղթ Պաւլոսի առ Հռովմայեցիս, առ Կորնթացիս Ա.—Բ., թուղթ Կորնթացւոց առ Պաւլոս, թուղթ Պաւլոսի առ Կորնթացիս Գ., առ Գաղատացիս, Եփեսացիս, Փիլիպպեցիս, Կոլոսացիս, Թեսաղոնիկեցիս Ա.—Բ., Եբրայեցիս, առ Տիմոթէոս Ա.—Բ., առ Տիտոս, առ Փիլիմոն (էջ 1033—1098): — Պաւլոսի թղթոց ընդհանուր յառաջաբանէն վերջ դրուած է ընդարձակ եւ մանրամասն ցանկ մը, որուն մէջ կը յիշուին թէ իւրաքանչիւր թուղթի մէջ քանի՞ ընթերցուած, քանի՞ տուն եւ որչափ վկայութիւններ կան շին կտակարանէն քաղուած: Իսկ Առ Փիլիմոն թղթէն վերջը կայ՝ Առ Փիլիմոն եւ առ Ապփիա տեարս Ոնեսիմեայ եւ առ Արքիպպոս սարկաւագ եկեղեցւոյն Կողոսացւոց գրեցաւ ի Հռովմէ ի ձեռն Ոնեսիմեայ ծառայի: Տուրք Ա.:

Ասոր կից զետեղուած է Եւթարի Յառաջաբանը՝
 «Գրեցի եւ կարգեցի ըստ կարի ստիքերովն...»
 Ապա «Նաւարկութիւն Պաւլոսի առաքելոյ...»
 Գործք առաքելոցի սկիզբը դրուած է հետեւեալ
 ցանկը. «Ընդ ժամանակս ժամանակս կարգեալ
 է քարոզութիւն քրիստոսի թէ ուստի կամ
 յորմէ ցեղէ էին. Պետրոս եւ Անդրէաս ի ցեղէն
 Նեփթաղիմի...»։ Կը յաջորդէ. «Վասն սուրբ
 առաքելոցն որ քարոզեցին զքրիստոս թէ որով
 մահու կատարեցան եւ ուր կան. Պետրոս
 ի Հռովմ խաչեցաւ ի Ներոնէն...»։

21. Գործք Առաքելոց (էջ 1100—1130)։

22. Թուղթ Յակոբու, Պետրոսի Ա.—Բ.,
 Յովհաննու Ա.—Գ., թուղթ Յուդայի եղբաւր
 Յակովբայ (էջ 1130—1147)։

ԳԼԽԱՆՈՐ ԹԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ 1. (էջ 1147—
 1152)... Մեղաք ներկեալս եւ արժանիս տան-
 լանաց՝ բանի սպասաւոր Ներսէս անուն Սեբաստացի
 կոչեցեալ յաստիճան եպիսկոպոսութեան եւ վար-
 դապետութեան, շնորհիւ Տեառն, ցանկացայ սուրբ
 տառիս ինձ եւ արեան մերձաւորացս եւ ինձ խա-
 տառու եւ դաստիարակ բաբունի կաթուղիկոսաց
 տէր Յովհաննէս եւ տէր Մինաս անուն, որ յաթոռն
 Նիլիկիայ, այլ եւ միահամուռ ժողովրդեան Հայոց
 ազգին Սեբաստիոյ, Եւդոկիոյ, Ուրհայոյ, Կարնոյ
 քաղաքի եւ այլոց քրիստոնէից տրաք եւ ողորմու-
 թեամբն ստացայ զուրբ գիրս զայս՝ ի փրկութիւն
 մարմնոյ եւ հոգւոյ. եւ ըստ երանութեան մարգա-
 րէին որ առէ՝ Երանի որ ունի զաւակ ի Սիոն եւ
 բնտանեակ յերուսաղէմ. այլ եւ բազում յուսա-
 դութիւն որ ի սուրբ գիրս յիշատակի վասն բարի
 յիշատակաց՝ այսմ պայմանի զի Տէր Աստուած
 իւրաքանչիւրոցն աշխատողաց եւ ինչս տուողաց
 վարձս բարեաց պարգեւեաց, եւ մարութ եւ սուրբ
 պահողաց, եւ խնամք տանողաց, հաւատացելոց,
 կրանաւորաց եւ ժողովրդականաց, վասն զի ես
 միայն փոքր ինչ աշխատանս ունիմ եւ ինչս եւ
 ապրանս եւ ծախս, որ ի սուրբ գիրս եղեւ հաւա-
 տացելոց քրիստոնէիցն է, եւ ոչ թէ իմ եւ որդւոց
 յորդիս յիշատակ է ըստ իւրաքանչիւրոց, թէ ա-
 պրանաց եւ թէ աշխատանաց կողմանէ, զոր Տէր
 Աստուած իւրաքանչիւրոցն վարձահատոյց լիցի որ-
 պէս եւ ինքն գիտէ. ամէն։

Արդ եղեւ սկիզբն գրոյս թուին (Հայոց) Ռ2Ե
 (1636) ձեւամբ Բարաղամ Լահրնկալի Սեբաստաց-
 ւոյ ի դուռն Ս. Սարգիս եւ Ս. Աստուածածին Եկե-
 ղեցւոյս ի քաղաքիս Սեբաստիա եւ կատարումն
 սուրբ գրոյս եղեւ թուին Ռ2Թ. եւ եղաւ կամաւք
 ամենայն ժողովրդեան յիշատակ ի դուռն նորա-
 շէն Ս. Սարգիս Եկեղեցւոյ ի հայրապետութեան եւ
 ի կաթողիկոսութեան տէր Փիլիպպոսի ի սուրբ
 աթոռն Էջմիածնայ, եւ տէր Սիմէոն կաթողիկոսն
 ի Նիլիկիայ, եւ յաւուրս եպիսկոպոսացն՝ Անդրէաս
 եպիսկոպոսի որ յաթոռ Ս. Նշանի. եւ Յովհաննէս
 եպիսկոպոսի որ յաթոռ Ս. Անապատի եւ Նիկո-
 ղոս եպիսկոպոսի որ յաթոռ Ս. Հրեշտակապետաց

եւ Մկրտիչ եպիսկոպոսի որ յաթոռ սուրբ Գէոր-
 գեայ [Տեւէկսէյու վանից] եւ ի հարապետութեան
 աշակերտիս մերոյ Ալեքսիանոս երիցու ի դուռն
 Խնդրակատար սուրբ Աստուածածնին։

Արդ եւ ես անպիտան Ներսէս Վարդապետ
 կոչեցեալս աղաչեմ զձեզ հանդիպողքս սուրբ տառիս
 եթէ աւրինակելով, եթէ ընթեռնելով, եթէ տե-
 սութեամբ վայելելով յիշեցէք ի մաքրափայլ ա-
 ղաթս ձեր զիս զմեղաւորս եւ զճնորդս իմ զկարա-
 պետս եւ Մհարտի խաթունասին եւ զեղբայրն իմ
 Մհարտի տէր Աստուածատուր նորընծայ քա-
 հանայն եւ զնորին զաւակքն եւ զամենայն արեան
 մերձաւորսն իմ, զկենդանիս եւ զհանգուցեալս եւ
 զորդիացեալ աշակերտեալ մանկունս իմ զտէր
 Յակոբ բանի սպասաւորն, խաչատուր սարկաւազն,
 այլ եւ զշնորհ եւ աշխատող ի վերայ մաղաղաթիս
 զկարապետ ջահելալն Ասանացի եւ զՅովաննէս
 որդեգիրն իմ եւ զմիւս կարապետն եւ դուք յիշեալ
 լիջիւր աստ եւ ի հանդերձեալն, առաջի Տեառն
 Աստուծոյ մերոյ. ամէն։

Ընդ սոցին եւ զանպիտան եւ զմեղաւորս ծա-
 ոայս ձեր զԲարդամ սուտանուն գրիչս յիշեցէք
 եւ մեղաց իմոց թողութիւն խնդրեցէք որ չէի ար-
 ժանի ձեռնարկել ի գիրս յայս, անարհեստ գրովս
 գրել եւ յաւարտ հասանել սորին, այլ աւգնակա-
 նութեամբն Աստուծոյ եւ յուսադրութեամբ բազ-
 մերախտ եւ երջանիկ հաւուս մերում Ներսէս քաջ
 բաբունապետիս ձեռնարկի եւ գրեցի, զոր տէր Ա-
 տուած բարեաւ. վայելել տացէ ընդ երկայն աւուրս,
 եւ յետ աստեացն ելանելոյ ԺԲ վարդապետացն
 դասուցն դասակից եւ պսակակից արասցէ զինքն
 եւ զնշեցեալսն իւր անզոաւ յաւիտենիւ ամէն։

Արդ ի թվին Հայոց Ռ2Գ թագաւորն Տաճ-
 կաց սուլթան Մուրադն եկն ի Սեբաստիա գնալ ի
 Պարս ի պատերազմ. կամաւքն Աստուծոյ հրաման
 եղաւ նորոգելոյ զԵկեղեցիս սուրբ Սարգիս, որ ի վա-
 ղուց հետէ հնացեալ եւ խախտեալ էր. եւ երանա-
 շնորհ հայրս մեր Ներսէս Վարդապետն վերատեսուչ
 մայրաքաղաքիս մերոյ Սեբաստիոյ թողեալ զամե-
 նայն հոգս մարմնականս եւ միայն հոգեւորին բուռն
 հարեալ եւ վառեալ ի սէրն քրիստոսի ձեռն արկ ի
 շինումն Ս. Եկեղեցեաց, եւ բազում նեղութիւնս
 կրեաց ի յանաւրինաց, որպէս ի հնումն Զորա-
 բաբէլ քահանայ մեծ, որ բազում եւ շատ աշխա-
 տանս կրեաց հաւատով եւ յուսով եւ միամիտ
 սիրով շինեաց բազում ծախիւք եւ նորոգեաց ողոր-
 մութեամբն Աստուծոյ եւ յուսաւորեալ պայծառա-
 ցոյց զկարգս եւ զկրանս Եկեղեցականաց որ խան-
 դարեալ էր ի թուլամորթ եւ ի ծոյլ առաջնորդաց,
 եւ յետ այսր յաւել եւս նորոգել զՍ. Աստուածա-
 ծին Եկեղեցիս մեր, եւ ոչ այսու միայն շատացեալ,
 այլ եւ զայիւր (զԱյի Եօրիկի) զԵկեղեցիին Յունաց
 ազգին, որի վաղուց հետէ խախտեալ եւ կործանեալ
 էր, եւ նոքա անմխիթար մնացեալ ոչ ունելով
 ձեռնառն ի հոգեւոր եւ ի մարմնաւոր կարեաց. վասն
 որոյ յայս ի Աստուած եղեալ ձեռն արկ, վերստին
 նոր նորոգեաց եւ ուրախացոյց եւս զնոսա, զոր Տէր
 Աստուած իւր աշխատանացն փոխարէն հատացումն
 արասցէ հարիւրապատիկն աստ եւ ի հանդերձեալն
 զանպատում ուրախութիւն պարգեւեացէ անզոաւ

յաւիտեանիւ. եւ դարձեալ ստացաւ զս. գիրս զաստուածաշունչս զայս անմաշելի թղթովս, որ ինքն իւր ձեռամբն շինէր զմագաղաղս, քերէր եւ պատրաստէր զտետրս, առ ի դիւրութիւն լինելոյ ինձ անվարժ գրչիս եւ բազումս զմեզ միւր թղթերէր ի մարմնաւոր եւ ի հոգեւոր կողմանէ. որ թէպէտ մեք անարժան էաք գործոյս այսորիկ, սակայն սատարուածեամբ աղաւթից բազմերաւոյ Հաւոր մերում բարերարն Աստուած ոչ ըստ միզաց իմոց արար եւ ոչ ըստ անաւրէնութեան իմում հատոյց ինձ, այլ ըստ իւր մարդասիրութեամբն ողորմեցաւ մեզ եւ զթաղեալ փրկեաց յամենայն փորձանաց հոգւոյ եւ մարմնոյ. վասն որոյ Հայցեմք յանկարաւտ փրկչէն մերմէ Յիսուսէ Քրիստոսէ, որ փոխանակ այսմ գրի որ յիշատակս գրեցաք գրեցոյէ Տէր ի զիրն կենաց եւ նմա փառք յաւիտեանս. ամէն... Կատարեցաւ գիրս եւ ծաղիկս եւ յիշատակարանս թուին Հայոց ՌՁԹ, աւգոստոսի ԻԹ, աւերն շաբաթ. ի փոռս Աստուծոյ:

Գիրքս այս սիրելի, լուր լի աւանդելի, նկարս
անքակելի, յօրինալի մի ինայեցոյի։ Աստուած
ողորմի Անդրեաս Պարոն Տիրոջն եւ իւր ծնողացն որ
եղի գին Աստուածաշունչ գրոյի Ի ղԷ։ Աստուած
լուսաւորէ զեւր Հոգին։

Լուսաօրէք զիւր հոգին :
Աստուած ողորմի Մահտեսի Պաշտասարին եւ
կողպողին իւր Անոյշին որ ետուն ի գին Աստուածա-
շունչ գորցս տուն մի, Լի զըշի Աստուած լու[սա-
ւորեացէ] :

2. Էջ 285-եւ 889 եւ 889. փառք... Ով մանկունք նոր Սիրիլի զբողմամբ եւ զանարհատ Գրիգ Բարդամ եւ զԳրիգ եւ զԺողովոյ սորին, զաշնամ յիշել միով Աստուած ողորմիով զմեզ եւ զըստուցիչն մեր. եւ Աստուած զձեզ յիշէ յիւր միսանգամ գալուստ. ամէն:

3. Էջ 1031. Սկսող ի սկսմանէ մատենիս, որ առաջի կայ ի գրութիւնս սորա, տառապեալ ծերունիս, եւ աւարտեցի ցանկս սորին, յորում եւ գոհութիւնս վերատրեցից զաւրացուցանողին զիս Յիսուսի Բրիտանոսի Աստուծոյն իմոյ յաւիտեանս. ամէն:

4. Էջ 1147. Թվին ՌԶԸ. սեպտեմբերի
 ԻԸ. աւերն շաբաթ, եղեւ աւարտ աստուածային
 սուրբ գրոցս: 1 Իջ 1153:

Գրողը: Մ. ԵՂ
ԹիՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ: 1. էջ 1153:

Ատոուածայունէ գիրք գովելի,
Բաղում բանիւք լեզվով գրէի
Ծաղիկ է անթառամել
Եւ ի հոտուն մարդիք մայիլի.
Աղ է սոյ համով ի լի
Յերբ բնթեռնուս համեմեցի,

Յերբ ընթեռնուս համեստ-ի
Գրեցաւ ձեռամբ անարժան տրուպ եւ ակար
նչին եւ ապիրառ ծառայից ծառայ եւ հոգյ
հաւ ասար յանձնէ իմէ տիրացու Զարութիւնիս
Թ.Վ. ՌՃԳԳ առաւօտու լուսուն ամէն:

Նախ քան զգուլ քո քերական
Ըղեսա՛ն արա քեզ յինարան
Զի մի ուսումն գիտնական
Առեթ լեցի քեզ վթապման : Ամէն :

2. Էջ 1153. Զայս աստուածաշունչն Շիմ
շեռեան մահտեի Յակորբն եւ եղբոր հորին մահ
տեի Սարգրսին եւ Աղարիեային հանչեցաւ ի տունս
Վ տարի վընաս ոչ եղեւ սրբուն արթույքը եղանք
երեցփոխան Կ անգամ Գ անգամին մահտեի Սար-
գրս վէ Աղարիեան բոլոր տարի աշխատեցաւ փրկչին
թիւն Ռ2ԾԻին արգունքն եղաւ չորս հազար
ԱՅ ՂԷ՛

3. Էջ 1157. Էմմանենց մահտեսի պապադաս
զայս աստուածայնուհ գիրքս լիովին ընթերցայ...
Ես քաղաքէն Սեբաստիոն, ոտեց փոշի կո-
խան եւ հող, յանուն Մանուկ սորայ դրող 1839,
Ես անաթամն յԵւգոսկեցի, եկի Սեբաստիայ զայս
սուրբ գիրգըն տեսի:

4. 42 1160.

Մահառէ բառ մոլորեալ կոշեալ
Մարբ Սարգսի լուսարար կոշեալ
Մի ա՛մ կեցեալ յեառոյ ի բաց կենալ եղեալ,
Թուին ՌՄԶԹ նին:

5. Տէր եղեապարեան տիրացու Միքայէն
եղեւ ջահնկաւ իրր ժն ամ յետոյ եղեւ ոտրկաւագ
ի ՌԹԸ:

Ի ՌԹԸ:
6. Լուսարար տիրացու Յակոբս Սեղապարտ
սպասար սրբոյ տաճարիս սուրբ Սարգիս եկեղեց-
ւոյն: Յակոբս Սեղապարտ, յոյժ ողորմելիս, երբեմն
մանկավարժ ի սուրբ Սարգիս, նաեւ Ջահնգեալ
սրբոյ տաճարիս, եղեւ անձանձոյթ տասնեւինն
տարիս:

Ե՞րբ Յակոբ լուսարարն յետ քսանեւինն
ամաց եղև քահանայ Եւ կոչեցաւ տէր Եղիա-
զար. ի ՌՅԵ.

7. ԷՋ 8 Սոյն մագաղաթեայ Աստուածաշունչ
սուրբ մատենան ուր ժպրհի վաճառել, գողանալ
եւ կամ ի Ս. Աթոռոյս արտաքս հանել, անիծեալ
նորովեալ եւ բանադրեալ եղիցի տոհմիքն եւ պա-
րագայիւքն:

3 *Белый* 1881

Ի վաճառք Ս. Նշանայ Սեբաստիոյ .

Առաջնորդ Սեբաստիոյ

S. 4.

(ՊԵՏՐՈՍ ԷԱԿԻՍԿՈԱԿՈՍ Է)

8. Էջ 8 եւ 1152. Սոյն մագաղաթեայ աստուածաշունչ Ս. Մատենան սեպհականութիւն է Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ Սեբաստիոյ քաղաքի :

10 Ապրիլ 1904

Ս. Նշան վանք Սեբաստիոյ:

Առաջնորդ Սեբաստիոյ-Եւդոկիոյ

S. 4.

(Պետրոս Եպիսկոպոս:)

ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ: Չեւագիրս ի սկզբան կը պահուէր քաղաքի Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ մէջ թաղուած Սոյ Ներսէս կաթողիկոսի (Յիշատակարանի մէջ յիշուած Ներսէս վարդապետի) տապանաքարի վրայ, ուր առարկայ եղած էր ուխտաւորներու երկեղածութեան, Նախորդ առաջնորդն՝ հանգուցեալ Պետրոս արքեպիսկոպոս խորհելով որ մի գուցէ ձեւագիրս վտանգ մի պատահի այս կերպով, զայն կը փոխադրէ Ս. Նշան վանուց գանձարանը:

(Ըր. 1-1-1-1) ԹՈՐԳՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳՈՒՇԱԿԵԱՆ

ՐԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՅԻՇԱՏԱԿ ԴԱՏԱԿՆՔՈՅ ԳՈՐԻԱՅ ԵՒ ՅՄՈՆԻ ՎԿԱՅԻՑ

ՆՈՐ ՈՒ ՅԱՆՏԱԹ ԲԱՌԵՐՈՒ ՈՐՈՒՄԵՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

«Ի վկայսն Արեւելից» ի այժմեան հայերէն բնագիրներուն աւանդած անորոշ, մութ, կասկածելի եւ աղճատուած տեղիքները յաջողապէս ու վերջնականօրէն լուսաբանելու համար անհրաժեշտ էր ասորի սկզբնագրին մանրակրկիտ բաղդատութիւնը. այսպիսի բաղդատութեամբ է որ յաջողեցայ յառաջ բերել վերապահներու ու անորոշ նշանակութեամբ բառերու ստուար շարք մը ու ցոյց տալ անոնց նախնական ուղիղ ձեւերը կամ որոշ ու ճշգրիտ իմաստները¹. Քանի որ Գորիայ եւ Հմնի դասական վկայաբանութիւնն ալ Տաշեանի կարծիքով մերձաւորապէս այն խմբէն է, որմէ ունինք Մարութայի, ուրեմն «Ի վկայսն Արեւելից» ի գործոյն թարգմանութիւնը², իսկ իմ հաստատ համոզումով քանի որ Մարութայի եւ վկայաբանութեան թարգմանիչը միեւնոյն Աբրահամ Խոստովանողն է, հարկ է յիշուած ուսումնասիրութեանս ամբողջութեանը համար նկատի առնուլ այստեղ նաեւ Գորիայ եւ Հմնի վկայաբանութեան մէջ գործածուած առումով տալ կաւին անորոշ ու աղաւաղ բառերը եւ ասորի բնագրին համեմատութեամբ տալ անոնց բնիկ

նշանակութիւնները ու մատնանշել նախկին հարազատ ընթերցողները:

Վկայաբանութեանս հրատարակիչը՝ Գ. Տէր-Մկրտչեան ջանացած է արգէն քանի մը տեղ սրբագրել իրեն սխալ թուած ասացուածները³. Եւսելի կարեւոր սրբագրութիւններ կարելի էր անել մեր հրատարակած բնագրում, աչքի առաջ ունենալով ասորի բնագիրը: Գծախտաբար ինձ հնարաւոր չեղաւ բաղդատել այս հայ հին թարգմանութիւնը ասորերէն բնագրի հետ, չգիտենալով ասորերէն, չունենալով ձեռքի տակ ոչ լատին եւ ոչ նորելիցներով ասորի բնագրի թարգմանութիւնը⁴. Տաշեան այս պակասը լրացրնելու համար է որ — ասորի բնագրին գիւտէն ետքը — ձեռնարկեց ընդարձակ մեքագրութեան մը, որ պիտի հիմնովին ուսումնասիրէր հայ բնագրին ասորիին հետ ունեցած աղբսը եւ հետեւաբար ասորի բնագրին առաջնորդութեամբ պիտի ուղղէր նաեւ «հայերէնի բաղդաթիւ աղաւաղութիւնները եւ միջին փոխադրութիւնները»⁵. Հաստատ խոստացող այս գրութիւնը սակայն անձանօթ պատճառներով մնաց մինչեւ այսօր տարաբախտօրէն կիսկատար: Conybeare⁶ վկայաբանութեանս անգլիերէն թարգմանութեան կցած ձանօթագրութիւններով եւ Ն. Մառ⁷ Գ. Տէր-Մկրտչեանի հրատարակութեան նուիրած իր մատնանշանները մէջ հայ բնագրին քանի մը վերապահները փորձեցին մատնանշել ու ենթարկել սրբագրութեան, այս փորձերուն հիմը սակայն կը կաղմէր ոչ թէ ասորի բնագիրը, այլ յոյն Մետափրաստ եւ լատին Սուրիոս:

Անհրաժեշտ է սակայն, քանի որ այժմ Rahmani շնորհիւ ունինք հայուն համապատասխան ասորի բնագիրը⁸, մանրակրկիտ համեմատութեան մը ձեռնարկել ու ջանալ լուսարանել վկայաբանութեանս նոր ու ցանցառ բառերուն իմաստները, ուղղագրել վերապագրութիւնները ու հեղինակօրէն արտայայտուիլ Գ.

¹ Ագաթանգեղոսի աղբիւրներից. Յիշատակ գրառւորքաց Գորիայ եւ Հմնի վկայից եւ այլն, էջ 32—33:

² Անդ, էջ 39:

³ Թէֆլիսայ նորագործի բնօրինակ «Յիշատակ գրառւորքաց Գորիայ եւ Հմնի վկայից», Հանդ. Անդ. 1901, էջ 39:

⁴ Armenian acts of Guria and Shamuna, The Guardian 1897, էջ 227—228.

⁵ Ի թերթին Визант. Временникъ 1897, № 3 եւ 4 էջ 8, հայերէնը Հանդ. Անդ. 1898, էջ 267—271:

⁶ Acta sanctorum confessorum Guriae et Shamunae etc., Romae 1899.

¹ «Ի վկայսն Արեւելից», նոր ու ցանցառ բառերու ուսումնասիրութիւն, Հանդ. Անդ. 1922, էջ 269—300:

² Հանդ. Անդ. 1901: